

раїни. – 2003. – №37. – Ст.308.

10. Das Reformpaket Agenda 2010 // Deutschland. – 2004. - №1. – S. 6-15.

11. Линдбек А. Шведский эксперимент // В кн. Очерки о мировой экономике. – М.: Гендальф, 2002. – С. 69-144.

12. Ермошенко Н.Н. Определение угрозы национальным интересам государства в финансово-кредитной сфере // Экономика Украины. – 1999. – №1. – С. 4-12.

13. Голубков Д.Ю. Особенности корпора-

тивного управления в России: инвестиционный кризис и практика оффшорных операций. – М.: Издательский Дом „Альпина”, 1999. – 272 с.

14. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки). Шляхом європейської інтеграції. – К.: УВУ Деркомстату України, 2004. – 416 с.

Статья поступила в редакцию 12.01.2007

Л.В. ПРОДАНОВА, к.е.н., доцент,
Донецкий державний університет економіки і торгівлі
ім. М.Туган-Барановського

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ДИНАМІКИ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД

Сучасний доробок світової економічної думки в галузі соціально-економічної динаміки охоплює проблематику стосовно багатомірних процесів, які віддзеркалюють глибокі змінення в технологічній, економічній, соціальній і політичній сферах суспільства. Будь-яка наукова теорія або концепція виникає, як відомо, у певних історичних умовах, відбиває особливості певного історичного етапу соціально-економічного життя, а також є результатом узагальнення фактів і досвіду з метою надання практичних рекомендацій, визначення конкретних заходів щодо вирішення проблем, які виникають перед суспільством у певний проміжок часу. Саме тому в різні історичні моменти в центрі уваги економічної теорії і практики опинялись переважно ті або інші динамічні процеси (відтворення, зростання, розвиток, цикли, трансформації). Сьогодні актуальність проблем соціально-економічної динаміки зумовлена пошуком ефективної моделі господарського розвитку України, виваженої траєкторії трансформації її економіки та суспільства, важелів активізації інноваційних відтворювальних і пом'якшення негативів циклічних процесів, можливостей збереження досягнутих темпів економічного зростання. Серед питань, які необхідно вирішити, і безпосередньо буденні, прагматичні, що стосуються життя людей сьогодні і завтра, і концептуальні, світоглядні, що стосуються розуміння рушійних сил і закономірностей якісних і кількісних змін в економіці і суспільстві.

Порівняльний аналіз численних методологічних підходів до вирішення проблем відтворення, зростання, розвитку, циклів і трансформацій різних напрямків та течій, які мають

місце в сучасній економічній науці [1, 2, 3, 4, 5, 6], дозволив визначити деякі особливості інституціональних концепцій і теорій соціально-економічної динаміки. Перша пов'язана з відомою особливістю методології інституціоналізму – розширеним трактуванням предмету (включенням до нього поведінки людини, права, політики) і особливою увагою до різного роду „інститутів” (створених людиною обмежувальних рамок, що організують взаємовідносини між людьми – законів, писаних правил, звичаїв, норм, загальноприйнятих умовностей) [2, с.5]. Відтак динамічні процеси в економіці тісно пов'язуються з особливостями інституціонального середовища, тобто соціальними, політичними, правовими, організаційними, психологічними, релігійними особливостями країни і держави. По-друге, обґрунтування доцільності і застосування так званого цивілізаційного підходу, згідно з яким у центрі уваги дослідників динамічних процесів опиняються цінності, традиції і культура суспільства. „Навіть якщо розглядаються ресурси і технологія, то тільки у зв'язку з суспільною роллю знань і проблемами захисту довкілля” [3, с.126-127]. По-третє, використання еволюційно-соціальних методів: суспільство представляється як система, що постійно розвивається й оновлюється [2, с.51]. Відомо також, що інституціоналісти пропонують певні способи управління динамічними економічними процесами в інтересах всього суспільства і при цьому, як вже зазначалось, спираються на різного роду інститути держави.

Метою нашого дослідження є: визначен-

© Л.В. Проданова, 2007

ня динаміки як концептуального прийому дослідження реальної соціально-економічної діяльності, а також виокремлення і аналіз основних інституціональних концепцій соціально-економічної динаміки, тобто вивчення інституціонального підходу щодо застосування динамічного принципу в економіці.

Слід зазначити, що правомірність і доцільність застосування запозиченого з природознавчих наук поняття „динаміка” (поряд з поняттям „статика”) стосовно соціально-економічних явищ і процесів свого часу намагались довести:

– Дж.Б.Кларк (1847-1938) – саме в його роботах вперше в економічній теорії використовується термін „динаміка” для виокремлення розділу економічної теорії, що має вивчати чинники порушення економічної рівноваги, а також перехід від одного стану рівноваги до іншого [7, с.198-199];

– М.Д. Кондратьєв (1892-1938), для якого питання про економічну динаміку було частиною більш загальної проблеми – існування й пізнаваності закономірностей соціально-економічного розвитку. Він вперше в розгорнутому вигляді сформулював принципи соціально-економічної динаміки як нового, на той час, напрямку досліджень, визначив його основні поняття, показав єдність і відмінність статичного й динамічного підходів до аналізу явищ господарського життя [8, с.48-76];

– Р.Ф.Харрод (1900-1978), який, як нам здається, визначив соціально-економічну динаміку та її відмінності від статичної здебільшого інтуїтивно, не давши чітких визначень власного розуміння їх сутності. Разом з тим, усвідомлення необхідності виокремлення статичної й динамічної і спроба вирішення цього завдання привели вченого до певних результатів [9, с.9-18].

Особливе місце серед дослідників динамічних процесів посідає Й.А.Шумпетер (1883-1950). Його вклад у розвиток теорії соціально-економічної динаміки відбивають наступні положення:

– соціально-економічну статистику й динаміку слід вважати методологічними прийомами аналізу, що тісно пов’язані між собою і доповнюють один одного в процесі вивчення та віддзеркалення реальної діяльності: „Під статичним аналізом ми розуміємо метод пояснення економічних явищ, що встановлює співвідношення між елементами економічної системи, які (всі без виключення) мають один і той же часовий індекс, іншими словами – стосуються одного й того ж моменту часу... Очевидно, що елементи економічної системи, що взаємодіють

у певний момент часу, є результатом попередніх ситуацій; і сам спосіб їхньої взаємодії падає під не менш очевидний вплив того, як люди уявляють собі майбутні ситуації” [10, с.1269], або якою мірою на ситуацію певного моменту вплинули попередні рішення виробників та споживачів. Таким чином виникає необхідність враховувати попередні й майбутні значення елементів, лаги, часові послідовності, швидкість змін, накопичені величини, очікування та т.ін. „Методи, що націлені на це, становлять економічну динаміку” [там же];

– співвідношення статичної та динамічної доцільно пояснювати можливостями різного ступеня наукової абстракції в процесі аналізу. У цьому розумінні статика дає більш високий рівень абстракції, але являє собою окремий випадок більш загальної динаміки [10, с.1270];

– статика й динаміка, як концептуальні прийоми, що не містять в собі нічого, окрім здатностей людського мислення, настільки ж загальних, як й елементарна логіка, завжди використовувались у тих галузях науки, де того вимагав характер аналізованих фактів. Відомо, що первісно такими прийомами скористались природознавчі галузі науки (механіка, зоологія та ін.) і довгий час вони не використовувались у галузях, де превалювала більш вільна концептуалізація, зокрема в економічній науці. Але це не дає підстав стверджувати, що зазначені прийоми „незаконно” запозичені з механіки, або пояснювати їх за допомогою аналогії з механікою [там же];

– статика й динаміка як вдосконалення аналітичного апарату економічної теорії (реально або потенційно) поступово розроблялись протягом всього відомого історичного періоду, але недостатньо швидко (або недостатньо вважено), щоб повною мірою вплинути на практику аналізу на початку ХХ століття. Саме ця обставина гальмувала просування вперед і пояснює деякі з найбільш серйозних недоліків здобутих досягнень економічної теорії. „Природа соціально-економічної динаміки довгий час залишалась нез’ясованою (невизначеною) навіть інтуїтивно – одні вважали її історичною теорією змін або теорією, що враховує тенденції; інші – теорією загальної взаємозалежності, що протистоїть частковому аналізу окремих феноменів; деякі – теорією сучасної економіки у порівнянні з традиційною економікою середніх віків; і нарешті, деякі – просто теорією змін економічних величин.” [10, с.1274].

На підставі всього зазначеного ми доходимо висновку, що статистику й динаміку слід розглядати як методологічні прийоми аналізу

реальної соціально-економічної дійсності. Визнання й застосування зазначених прийомів сприяє подальшому розвитку методології економічної теорії. Статичні та динамічні підходи тісним чином пов'язані з загальноновизнаними науково обґрунтованими методологічними підходами сучасної економічної теорії, зокрема історичним, діалектичним, матеріалістичним підходами, методами наукової абстракції, єдності кількісного і якісного аналізу та іншими, і не суперечать їм. Предметом дослідження динамічної теорії виступають висхідні історичні соціально-економічні тенденції, їх зміст і форми. Застосування загальних принципів соціально-економічного динамізму в економічній теорії відкриває нові перспективи і передовсім дає можливість спостерігати, відстежувати і вимірювати соціально-економічні процеси в сучасних умовах високої швидкості змін, стрімкої гнучкості й пристосовуваності соціально-економічних систем, їх структур і елементів до нових умов, але в той же час пов'язане з цілою низкою труднощів як філософсько-методологічного, так і практичного характеру.

Слід додати, що теорія і методологія досліджень динамічного напрямку економічної теорії дуже близько відстоїть від так званого еволюційного, виокремлення й характеристику якого ми знаходимо в колективній праці сучасних російських істориків економічної думки під загальною редакцією В.Автомова: „Еволюційна економіка змістовно й метафорично пов'язана з еволюційним світоглядом, згідно з яким всі системи перебувають у процесі постійного й причинно-обумовленого змінення. Це, зокрема означає, що сьогоднішня розглядається як результат минулого і передумова майбутнього, а механізм змін пов'язується з мінливістю, успадкуванням та відбором... У рамках еволюційного напрямку економічної теорії економічні процеси розглядаються як спонтанні, відкриті та неповоротні; вони народжуються взаємодією зовнішніх та внутрішніх факторів і проявляються в змінній структурі економіки і агентів, які діють в ній” [11, с.621-652]. Особлива увага в рамках цього напрямку, як зазначають дослідники, приділяється процесу інновацій – появленню і розповсюдженню нового; конкуренції як процесу відбору, а також проблемам інформації, невизначеності, часу.

До проблем (труднощів філософсько-методологічного і практичного характеру), які виникають у процесі застосування принципів еволюціонізму (а ми вважаємо, що вони певною мірою стосуються і принципів динамізму), автори зазначеної праці відносять: по-перше,

проблему запозичення (методологічних принципів природничих наук в економіці); по-друге, специфіка еволюційного підходу спонукає до перегляду окремих базових гіпотез, на які спирається сучасна економічна теорія (зокрема гіпотези теорії індивідуального вибору); по-третє, не завжди економічні процеси піддаються інтерпретації в термінах еволюційної теорії, що призводить до суттєвих розбіжностей стосовно змісту еволюційних понять в економіці; по-четверте, труднощі визнання еволюційного підходу економічною спільнотою пов'язані з консерватизмом наукового мислення (прагнення до формальної статичності може заманити теоретиків-еволюціоністів до тієї ж пастки, в якій опинилась економічна ортодоксія, й призвести до ще більшого відриву від реальності, ніж це притаманно ортодоксальним моделям) [11, с.622].

Розглянемо застосування динамічного принципу в інституціональних концепціях циклів, розвитку і трансформацій.

Одним з перших дослідників економічних циклів серед інституціоналістів був американський економіст У.К.Мітчелл (1874-1948). В історії економічної думки він відомий як спеціаліст у галузі аналізу економічних циклів і кон'юктур, що вніс вагомий вклад в розробку статистичних методів їх дослідження. Мітчелл визнавав циклічність як емпіричну закономірність, притаманну капіталізму, і обґрунтовував можливість забезпечення „безкризового циклу” шляхом активного втручання держави в господарче життя суспільства. Пропонував впроваджувати антикризові заходи у США в 30-х роках минулого сторіччя і брав участь в розробці антикризових програм, що ґрунтувались на коригуванні механізму грошового обігу, регулюванні зайнятості, державному страхуванні від безробіття, створенні відповідних державних установ (інститутів), які здатні реалізувати й координувати ці програми. У.Мітчелла, разом з М.Туган-Барановським і А.Шпітгофом, вважають засновником динамічного напрямку економічної науки [8, с. 51].

Одним з найвідоміших авторів інституціональних концепцій розвитку є шведський економіст Г.Мюрдаль (1898-1987). Як наукові здобутки вченого економічна думка цінує, передовсім, подальший розвиток методології і теорії динаміки. Запропонована Мюрдалем концепція розвитку, так звана „концепція азійської драми” [12], ґрунтується на критиці традиційних західних підходів до аналізу і вирішення проблем слаборозвинутих країн „третього світу”, зокрема спроби спроектувати реалії розвинуто-

го суспільства на слаборозвинуте. Мюрдаль, як й інші відомі сучасні представники інституціоналізму [13], вважає, що основні елементи запропонованих раніше неокласичних і посткласичних концепцій (технологічний розвиток як вирішальний фактор здолання слаборозвинутості, ринок як автоматичний регулятор економічного розвитку, планування як засіб вирішення соціальних проблем) в реальності створюють економіку анклавного типу – сектор „європеїзованої промисловості, що більшою мірою пов'язаний з зовнішнім, ніж з внутрішнім світом” – і „сприяють посиленню теологічної залежності, дезінтеграції економіки, зростанню корупції і державного бюрократизму”. Поряд з загальним відставанням слаборозвинутих країн, важливо враховувати й „асинхронність визрівання в них передумов сучасного ринкового господарства”, що зумовлені не лише економічними, а й соціальними чинниками (традиціями, звичаями, релігією, культурою і т.ін.). Традиційні норми моралі і права, що склались в тій або іншій країні, не враховуються більшістю теорій і концепцій соціально-економічної динаміки, і це одна з найвагоміших причин їх відторгнення навіть найпрогресивнішою часткою суспільства, що розвивається. Слаборозвинуті країни потребують глибоких і всеохоплюючих перетворень економіки і суспільства в цілому. Розвиток, на думку інституціоналістів, слід розуміти тільки як підвищення ступеню задоволення основних потреб всіх членів суспільства, тобто кожної людини. Зростання ж задоволених потреб частки населення залишає осторонь іншу частину і здійснюється за її рахунок, а такий процес не може бути визнаним як розвиток суспільства. Саме тому згодом проблема інвестицій у виробничі фонди, що перебувала у центрі уваги ортодоксальних ідей динаміки, поступилась проблемі інвестицій у людський капітал спочатку в рамках інституціонального, а потім й інших напрямків сучасної економічної теорії. Як найвизначніший фактор соціально-економічної динаміки виокремлюється освіта, а розвиток розуміється як накопичення людського капіталу в його найефективнішій формі, коли створені всі необхідні передумови для його практичної реалізації в народному господарстві.

Найбільшу кількість з числа інституціональних концепцій динаміки складають так звані концепції трансформацій, авторами яких є Дж.К.Гелбрейт (нар.1908 р.), У.Ростоу (нар. 1916 р.), Д.Белл (нар. 1919 р.), Е.Тоффлер (нар.1928 р.) та ін.

Дж.К.Гелбрейт – автор концепції „Інду-

стріального суспільства”, де аналіз соціально-економічних процесів вибудований на засадах поширеного в інституціональних теоріях принципу технологічного детермінізму: еволюція техніки вважається головним джерелом розвитку суспільства, досліджуються соціально-економічні наслідки НТП і зв'язок між розвитком техніки і суспільним життям. Техніка, на думку вченого, призводить до трансформування „індустріальної системи”, що утворюють тисячі крупних корпорацій, головною метою яких (як високоорганізованих систем) є забезпечення технічного й технологічного вдосконалення виробництва й „всезагального добробуту”.

Широку популярність У.Ростоу принесла його концепція „стадій економічного зростання”, в якій він запропонував, як вважається, подібну або, навпаки, альтернативну Марксовій, періодизацію розвитку суспільства. Вважаючи, що науково-технічний прогрес винятковим чинном впливає на розвиток суспільства, У.Ростоу представив історію останнього у вигляді п'яти фаз або стадій: „традиційне суспільство”, „стадія переходу”, „стадія вирішального зрушення”, „стадія зрілості”, „період високого рівня масового споживання”. Зрозуміло, що стадії відрізняються рівнем розвитку науки і техніки, а також соціальною структурою і системою цінностей. Саме з аналізу змісту зазначених фаз і чинників переходу від однієї стадії до іншої складається сутність запропонованої концепції „стадій економічного зростання”.

Д.Белл – засновник концепції „постіндустріального суспільства”. Вона вибудована на ідеї, що глибокі змінення в усіх сферах суспільства, які зумовлені розгортанням науково-технічної революції, закономірно призводять до перетворення капіталістичного індустріального суспільства на постіндустріальне. Сутність постіндустріального суспільства (зміст концепції) автор зводить до наступних п'яти компонентів: в економічному секторі відбувається перехід від виробництва товарів до економіки послуг; у структурі зайнятості спостерігається домінування професійного та технічного класу; основний принцип суспільства – центральне місце посідають теоретичні знання як джерело нововведень і формулювання політики; майбутня орієнтація – особлива роль технології і технологічних оцінок; прийняття рішень – створення нової „інтелектуальної технології”. Значення постіндустріального суспільства автор визначає тим, що воно: зміцнює роль науки і знання як основних інституціональних цінностей; надаючи процесу прийняття

рішень технічного характеру, все більше залучає вчених та економістів до політичного процесу; поглиблюючи існуючі тенденції в напрямку бюрократизації інтелектуальної праці, обмежує традиційні інтелектуальні інтереси і цінності; перетворює багатство, владу і статус з „вимірвачів класів” на цінності, до яких прагнуть і які намагаються одержати класи.

Е.Тоффлер – автор теорії суспільства „третьої хвилі”, згідно з якою в 60-70-ті роки ХХ сторіччя людство пережило нову технологічну революцію, що слід вважати „третьою хвилею” в економічному розвитку суспільства („перша хвиля” – аграрна революція, „друга” – промислова революція). Технологічна революція повинна була призвести, як вважає автор, до оновлення соціальних відносин і виникнення надіндустріальної цивілізації.

Звичайно, кожна з наведених інституціональних концепцій соціоекономічної динаміки вразлива для критики, але всі вони дають змогу відстежити, як змінювались уявлення вчених про об’єктивні закономірності динамічних процесів.

Все сказане вище дозволяє зробити наступні висновки:

Застосування динамічного принципу досліджень соціально-економічних процесів є в наш час одним з прикладів впливу природничо-наукових дисциплін на економіку. Вихід в даному випадку за суворі рамки економічної теорії можна пояснити труднощами дослідження проблем відтворення, циклічності, зростання, розвитку, трансформації в їх широкій постановці. Наскільки успішною буде зазначена тенденція в майбутньому, сьогодні сказати неможливо, але запропоновані в рамках динамічного напрямку підходи до вирішення низки проблем можна вважати інноваційними моментами в процесі розвитку економічного знання і практики господарювання.

За результатами аналізу інституціонального підходу щодо застосування динамічного принципу в економіці з’являється можливість визначення сучасних важливих орієнтирів національного розвитку, траєкторії трансформації економіки і суспільства України. Виняткового значення набувають мобілізація і використання внутрішніх національних ресурсів, переваг, які сформувались в країні і пов’язані з особливостями її інституціонального середовища, тобто соціальними, політичними, правовими, організаційними, психологічними, релігійними особ-

ливостями. Разом з тим, визначальним пріоритетом формування національної моделі соціально-економічного розвитку має бути створення сприятливих інституціональних умов (формальних і неформальних), що здатні активізувати позитивні тенденції соціально-економічної динаміки.

Література.

1. Глазьев С.Ю. Экономическая теория технического развития. – М.: Наука, 1990. – 230 с.
2. Институциональная экономика. / Под общ. ред. А.Олейника. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 704 с.
3. Нуреев Р. Теории развития: институциональные концепции становления рыночной экономики. // Вопросы экономики. – 2000. – № 6. – с.126-145.
4. Сентэш Т. Буржуазные и „новолевые” теории мирового капиталистического хозяйства. – М.: Мысль, 1984. – 279 с.
5. Теория капитала и экономического роста. / Под ред. С.Дзарасова – М.: Изд-во МГУ, 2004. – 400 с.
6. Яковец Ю.В. Эпохальные инновации XXI века. – М.: Экономика, 2004. – 444 с.
7. История экономических учений./ М.Н.Рындина и др. – М.: Высш. школа, 1983. – 559 с.
8. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики. – М.: Экономика, 1989. – 526 с.
9. Харрод Р.Ф. К теории экономической динамики. – М.: Гелиос АРВ, 1999. – 160 с.
10. Шумпетер Й.А. История экономического анализа. – СПб.: Экономическая школа, 2004. – В 3-х т.
11. История экономических учений./ Под ред. В.Автономова – М.: ИНФРА-М, 2004. – 784 с.
12. Мюрдаль Г. Современные проблемы «третьего мира». – М.: Прогресс, 1972. – 767 с.
13. Сото Э. Загадка капитала: почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире. – М.: Олимп-Бизнес, 2004. – 263 с.
14. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования. – М.: Академия, 2004. – 783 с.

Статья поступила в редакцию 30.12.2006